

KANADADA FİZİKİ ŞƏXSLƏRİN GƏLİR VERGİSİNİN GƏLİRİN YENİDƏN BÖLGÜSÜNƏ TƏSİRİ

Zivər Zeynalova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası, Bakı, Azərbaycan
e-mail: zivarzz@mail.ru

Xülasə. Ədalətli gəlir bölgüsünü tənzimləmək və cəmiyyət üzvləri arasında gəlir uçurumunun yaranmasına yol verməmək üçün istifadə edilən alətlərdən biri vergidir. Bu məqalədə Kanada vergi sisteminə ümumi bir nəzər salınmış, daha sonra isə tətbiq edilən fiziki şəxslərin gəlir vergisinin gəlirin yenidən formalaşmasında roluna toxunulmuşdur.

Açar sözlər: Kanada, vergi sistemi, fiziki şəxslərin gəlir vergisi, gəlirin yenidən bölgüsü.

THE IMPACT OF THE PERSONAL INCOME TAX ON THE INCOME REDISTRIBUTION IN CANADA

Zivar Zeynalova

*The Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Azerbaijan, Baku,
Azerbaijan*

Abstract. Taxation is one of the tools to adjust the fair income redistribution and prevent a gap between members of society. This article provides an overview of the Canadian tax system, and then examines the role of the personal income tax in the role of reorganization of the income.

Keywords: Canada, tax system, personel income tax, income redistribution.

ВЛИЯНИЕ ПОДОХОДНОГО НАЛОГА ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ НА ПЕРЕРАС- ПРЕДЕЛЕНИЕ ДОХОДОВ В КАНАДЕ

Зивар Зейналова

*Академия Государственного Управления при Прези-
денте Азербайджанской Республики, Баку,
Азербайджан*

Резюме. Налогообложение - один из инструментов корректирования справедливого распределения доходов и предотвращения разрыва между членами общества. В данной статье представлен обзор налоговой системы Канады, а также изучена роль налога на доходы физических лиц при реорганизации располагаемого дохода.

Ключевые слова: Канада, налоговая система, подоходный налог на физические лица, перераспределение доходов.

1. Giriş

Dövlətlər vətəndaşların rifahını dəstəkləmək üçün onlar arasında ədalətli gəlir bölgüsünü reallaşdırır, müxtəlif forma və miqyasda bazarın yaratdığı gəlir bölgüsünə təsir edirlər. Dövlətin müdaxilə səviyyəsi əsasən rifahın hansı səviyyədə dövlət öhdəliyi olaraq qəbul edilməsinə görə dəyişir. Bu səbəbdən hər bir ölkənin istifadə etdiyi alət və ya eyni bir alətdən istifadə forması fərqli ola bilər. Günümüzdə gəlir bölgüsünə təsir etmək üçün istifadə edilən alətlərdən biri vergidir.

Vergi sistemi ölkənin vətəndaşları arasında gəlir balansını yarada biləcəyi kimi, onların gəlirləri arasında uçurumu böyüdə və ya tam bərabərlik yarada bilər. Ancaq həyata keçirilən siyasətlə bütün vətəndaşların tam bərabər gəlirə sahib olmaqları arzulandığı kimi, onların

gəlirləri arasında kəskin fərqi yaradılması da istənilmir. Vergi siyasəti ilə gəlir bölgüsünün daha ədalətli, müəyyən balansda saxlanılmasına çalışılır. Burada əsas hədəf – cəmiyyətdə yoxsulluğun artmaması, psixososial stresin yüksəlməməsi, səhiyyə və təhsil səviyyəsinin geriləməməsi, məhsuldarlığın azalmaması, ölkədə qeyri-stabilliyin, rüşvət və oğurluğun qarşısının alınması və s. ilə bağlıdır.

Vergi sistemində tətbiq edilən vergi növləri təbəqələrarası gəlirə müxtəlif cür təsir edir. Vergi növləri arasında birbaşa vergilər dolayı vergilərlə müqayisədə gəlir uçurumunu daha çox azaldır. Vergi tariflərinin gəlir bərabərsizliyinə təsiri də birmənalı olaraq eyni deyil. Reqressiv vergitutma az gəlirli şəxslərin vergi yükünü artırdığından bu cür vergi tarifinin tətbiqi ədalətli gəlir bölgüsü baxımından arzuolunmazdır. Gəlir qrupları arasında eyni vergi yükünü paylayan düz nisbətlə vergi tarifi isə “bitərəf” qaldığı üçün istənilən nəticəni verməməkdədir. Gəlirlər artıqca vergi yükünü də artıran və beləliklə də zəngin təbəqəni daha çox vergiyə cəlb edən isə proqressiv vergitutmadır. Bu səbəbdən proqressiv vergitutmanın gəlir bölgüsünə müsbət təsiri vardır [1].

Əvvəlcədən də qeyd edildiyi kimi, hər bir ölkənin öz üzərinə götürdüyü vəzifə və öhdəliklər, habelə bu vəzifə və öhdəliklərdə prioritet sahələrin müxtəlifliyi ölkələrdə vergi sistemini fərqliləşdirir. Hər bir ölkədə vergi sistemi müxtəlif növ vergilərdən ibarət olub, müxtəlif vergi dərəcəsi və tarifi tətbiq edir. Bu baxımdan inkişaf etmiş ölkə olaraq Kanadanın vergi sisteminin öyrənilməsi və ən vacib vergi növlərindən biri olan fiziki şəxslərin gəlir vergisinin gəlirin yenidən formalaşmasında rolunun tədqiqi faydalıdır.

2. Kanada vergi sisteminə qısa baxış

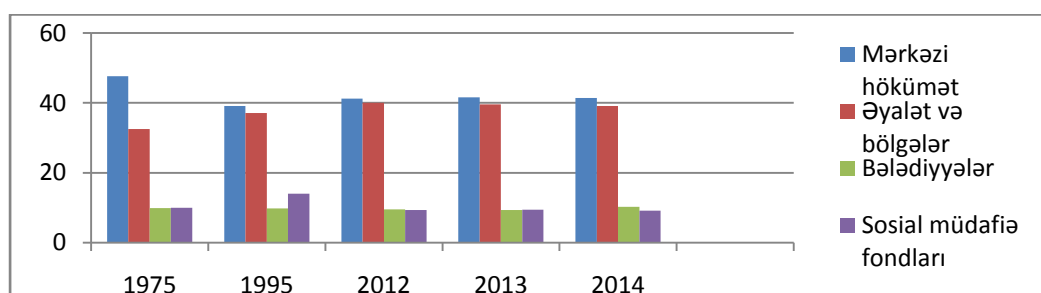
Federal bir struktura sahib olan Kanadada; federal dövlət, əyalət/bölgə və bələdiyyə olmaqla üç səviyyəli vergitutma mövcuddur. Ölkənin üç səviyyəli vergi sistemi səbəbiylə yarana biləcək xaos vəziyyətin qarşısını almaq üçün hər səviyyədə vergitutma gücünün sərhədləri təyin olunmuşdur. İdarəetmə səviyyələrindən bələdiyyələr, yalnız əyalətlərin onlara verdikləri səlahiyyətlər çərçivəsində vergitutma səlahiyyətinə malikdirlər. Bu səbəblə əyalətlər ilə bələdiyyələr arasında koordinasiya asanlıqla təmin edilir. Digər idarəetmə səviyyələri, yəni federal dövlət və əyalət səviyyələri arasında isə bənzər bir əlaqə və koordinasiya yoxdur. İdarəetmənin bu səviyyələri sahib olduqları vergitutma gücünə əsaslanaraq vergi mükəlləflərini vergiyə cəlb edirlər. İdarəetmənin bu səviyyələrində vergitutma gücü xüsusilə 1867-ci il Kanada Konstitusiyası (Canada's Constitution Act, formerly the British North America Act, 1867) çərçivəsində müəyyən edilən səlahiyyətlər nəticəsində müəyyənləşmişdir [2].

Konstitusiya bəzi məhdudiyyətlərlə yanaşı federal dövlətə geniş vergitutma səlahiyyəti vermişdir. 1867 Konstitusiyasının 122-ci maddəsi ilə hər bir əyalətin gömrük və istehlakla bağlı qanunqoyma səlahiyyəti yeni federal dövlətə verilmişdir. Nəticədə əvvəllər birləşmiş

əyalətlərin¹ gəlirlərinin 80%-ni formalaşdıran gömrük və istehlakdan toplanan dolaylı vergilər federal dövlətə həvalə edilmişdir. Bundan başqa Konstitusiyanın 91/3 maddəsi “*vergitutmanın hər hansı bir üsul və ya sistemi ilə pul gəlirləri artırıla bilər*” deyərək mərkəzi hökumətin gəlirlərini yüksəltməsi üçün birbaşa və dolaylı hər cür yeni verginin tətbiqi səlahiyyətini tanımışdır. Əyalətlər isə Konstitusiyanın 92/2 maddəsinə görə birbaşa vergitutma, 92/9 maddəsinə görə isə lisenziya ödənişləri tətbiq etmək səlahiyyəti ilə məhdudlaşdırılmışdır [9]. Buradan da anlaşıldığı kimi, yenidən formalaşdırılan vergitutma gücü, milli iqtisadiyyat və əyalətlərarası zənginliyin bölgüsündə mərkəzi hökumətin səlahiyyətlərini artırmış və gəlirlərinin artırılması üçün əhəmiyyətli bir güc vermişdir [6, 9].

1867-ci ildən keçən zaman ərzində Kanadanın vergi sistemi inkişaf etmişdir. Əyalətlərin birbaşa vergi tətbiq etmək səlahiyyətinin olması və “birbaşa” sözünün mənasının geniş şərh edilə bilməsi nəticəsində əyalətlər bəzi vergilər istisna olmaqla tətbiq etdikləri vergi növlərini artırmışlar. Başqa bir ifadəylə əyalətlər artıq dolaylı vergi olaraq bilinən və günümüzün ən əhəmiyyətli vergi növü olan satış vergisini tətbiq edə bilirlər. Kanada Konstitusiyasına əsasən bələdiyyələrin vergitutma səlahiyyətində isə dəyişiklik olmamış və əyalətlərin onlara tətbiqi üçün icazə verdiyi vergiləri toplamaqla məhdud qalmışlar [7].

Ölkənin ümumi vergi gəlirlərinin bölgüsünə nəzər saldıqda illər etibarlı ilə, əyalətlərin ümumi vergi gəlirlərinin böyük sürətlə artdığı və mərkəzi hökumətin vergi gəlirlərinə yaxınlaşdığı görülür (Qrafik1).

Qrafik 1. Vergi gəlirlərinin bölgüsü, %

Mənbə: Revenue Statistics 1965-2015, OECD 2016, DOI:http://dx.doi.org/10.1787/rev_stats-2016-en-fr, (09.06.2017).

Qrafik 1-dən görüldüyü kimi əyalət və bölgələr 1975-ci ildə ümumi vergilərin 32,5%-ni topladığı halda, 2014-cü ildə vergi gəlirlərini artıraraq 39,1%-ə yüksəlmiş və mərkəzi hökumətlə (41,4) çox yaxın paya malik olmuşdurlar. İdarəetmə səviyyələri arasında vergi gəlirlərinin həcmində dəyişikliklərə paralel olaraq toplanan vergi növlərində də dəyişikliklər olmuşdur. Bu dəyişikliklərin ən əhəmiyyətlisi keçmişdə vergi gəlirlərinin böyük bir qismini

¹ 1841-ci ildə Birlik Qanunu, Kanadanı Şərqi Kanada və Qərbi Kanada olmaqla iki əyalətdən ibarət tək bir koloni formasında birləşdirmişdir (History of Canada British North America (1763–1867) http://www.edu.gov.mb.ca/k12/cur/socstud/history_gr11/cluster2.pdf).

formalaşdıran dolayı vergilərin zamanla yerini birbaşa vergilərə verməsi, bununla da bu vergilərin ümumi vergi gəlirlərinin əsas mənbəyinə çevrilməsi olmuşdur. Cədvəl 1-də vergilərin həm ÜDM-də, həm də ümumi vergilərdə çəkisi göstərilmişdir.

Cədvəl 1. 2014-cü ildə vergi növlərinin bölgüsü

	ÜDM-də payı, %	Ümumi vergilərdə payı, %
Gəlir və mənfəət	15	48
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	11,3	36,3
Mənfəət vergisi	3,3	10,5
Sosial müdafiə	4,7	15,1
Əmlak	3,7	11,7
Mal və xidmətlər	7,2	23
Digər	0,6	2,1
Cəmi	31,2	99,8

Mənbə: “Revenue Statistics 2016”, OECD Publishing, 2015, s.99-109,
http://dx.doi.org/10.1787/rev_stats-2016-en-fr.

Cədvəl 1-dən görüldüyü kimi Kanadada ümumi vergilərdə ən böyük pay 36,3% olmaqla fiziki şəxslərin gəlir vergisinə məxsusdur. Mal və xidmətlər üzərindən toplanan vergilər isə 23%-lə ikinci sıradadır. Bu göstəricilər Kanada vergi sistemində bu iki vergi növünün, xüsusilə də fiziki şəxslərin gəlir vergisinin gəlir bölgüsü üzərində təsirinin əhəmiyyətli olduğunu xəbər verir.

3. Kanadada fiziki şəxslərin gəlir vergisi

Gəlir vergisi, 1971-ci ildə qəbul edilmiş ITA (income tax act) ilə tənzimlənir. ITA, vergi qanununun əsas mənbəyi olub [11] tez-tez dəyişilir [8]. İlk olaraq I. Dünya Savaşı zamanı gəlir vergisi ilə tanış olan Kanada hökuməti 1916-cı ildə ticari mənfəət üzərinə federal gəlir vergisini və 1917-ci ildə isə fiziki şəxslərin gəlir vergisini tətbiq etməyə başladı. Savaş səbəbi ilə müvəqqəti olaraq tətbiqi düşünülmən bu vergilər 1 yanvar 1949-cu ildən etibarən daimi bir vergi növünə çevrildi [7, 9].

Kanada vergi sistemində fiziki şəxslər proqressiv vergiyə cəlb edilirlər. Proqressiv vergitutmada verginin dərəcəsi müxtəlif gəlir qruplarına görə vergiyə cəlbətiləbilən gəlir səviyyəsinə uyğun artmaqdadır. 2016-cı ildə federal dövlətin tətbiq etdiyi fiziki şəxslərin gəlir vergisinin dərəcələri aşağıdakı kimi olmuşdur (<http://www.cra-arc.gc.ca/tx/ndvdl/fq/txrts-eng.html>):

- 15% vergiyə cəlbətiləbilən gəlirin ilk 45,282 CAD-ı,
- 20,5% vergiyə cəlbətiləbilən gəlirin sonrakı 45,281 CAD-ı (vergiyə cəlbətiləbilən gəlirin ilk 45,282 CAD ilə 90,563 CAD arasındakı məbləğ), +
- 26% vergiyə cəlbətiləbilən gəlirin sonrakı 49,825 CAD-ı (vergiyə cəlbətiləbilən gəlirin 90,563 CAD ilə 140,388 CAD arasındakı məbləğ), +

- 29% vergiyə cəlb ediləbilən gəlirin sonrakı 59,612 CAD-ı (vergiyə cəlb ediləbilən gəlirin 140,388 CAD ilə 200,000 CAD arasındakı məbləğ)+
- 33% 200,000 CAD-dan yüksək vergiyə cəlb ediləbilən gəlir.

Yuxarıda göstərilən vergitutma dərəcəsi və gəlir dilimləri illər etibarilə dəyişə bilər. 2016-cı ildə mərkəzi hökumət tərəfindən tətbiq edilən fiziki şəxslərin gəlir vergisinin strukturu 2015-ci illə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmişdir. Belə ki, 2016-cı ildə gəlir dilimlərinin yalnızca gəlir sərhəddi deyil, eyni zamanda gəlir dilimlərinin sayı da artmışdır. 2015-ci ildə tətbiq edilən dörd pilləli (%15, %22, %26, %29) sistemdən beş pilləli sistemə keçilmişdir. Beləliklə, 2016-cı ildə fiziki şəxslərin gəlir vergisində proqressivlik səviyyəsi yüksəldilmiş və daha çox gəlirə sahib olan qrupların daha çox vergiyə cəlb edilməsi və vergi yükünün artırılması planlanmışdır. Bu siyasətə bağlı olaraq yüksək gəlirli qrupların daha yüksək nisbətdə vergi ödəməsi ilə gəlir qrupları arasındakı gəlir bərabərsizliyi fərqlinin azaldılacağı düşünülmüşdür.

Əyalət və bölgələrdə isə gəlir vergisi federal dövlətin tətbiq etdiyi vergi sistemindən fərqlidir. Bütün vergi mükəlləfləri federal dövlətə eyni vergi dərəcəsi ödəsələr belə, yaşadıkları hər əyalət və bölgəyə görə müxtəlif vergi dərəcəsi ilə vergi ödəyirlər. Eyni zamanda əyalət hökumətləri federal dövlətin tətbiq etdiyi vergi kreditləri ilə yanaşı zəruri olduqda xüsusi vergi kreditləri də tətbiq edə bilirlər [3]. 2016-cı ildə əyalət və bölgələrdə fiziki şəxslərin cəlb edildiyi vergi dərəcələri proqressiv struktura sahib olub Cədvəl 2-də göstərilmişdir.

2016-cı il fiziki şəxslərin gəlir vergisi dərəcələri ilə 2015-ci ildə tətbiq edilən dərəcələr müqayisə edildiyində bəzi əyalət və bölgələrin də ciddi dəyişikliklər etdiyi görülür. Məsələn, 2015-ci ildə Alberta əyaləti düz nisbətlili (10%) vergitutma sisteminə sahib olduğu halda 2016-cı ildə proqressiv vergitutma sisteminə keçmişdir. British Columbia əyaləti isə 2015-ci ildə altı pilləli proqressiv vergi sistemini azaldaraq beş pilləli sistem tətbiq etmiş, maksimum vergi dərəcəsinə 16,8%-dən 14,7%-ə endirmişdir. Digər əyalətlərin əksinə Newfoundland and Labrador əyaləti, New Brunswick əyaləti və Yukon bölgəsi gəlir qrupları arasında gəlir bərabərliyinə müsbət təsir edən proqressivlik səviyyəsini yüksəltmişdir. Məsələn, New Brunswick əyaləti dörd pilləli vergi sistemindən altı pilləli vergi sisteminə keçmişdir. Əvvəllər 129,975 CAD-dan çox gəlir qazananların hamısını 17,84%-lə vergiyə cəlb etdiyi halda 2016-cı ildə üst gəlir qruplarını daha çox vergiləndirmək məqsədi ilə sərhəddi 250,000 CAD-a yüksəldərək bu məbləğdən çox gəlir qazananları 25,75%-lə vergiyə cəlb etmişdir. Yukon bölgəsi isə 2015-ci ildə tətbiq etdiyi dörd pilləlini beş pilləli vergitutma sistemi ilə dəyişmiş və yüksək gəlirli qrupları maksimum 12,76%-lə vergiləndirdiyi halda 2016-cı ildə bu dərəcəni 15%-ə yüksəltmişdir.

Beləliklə, əyalət və bölgələrdə tətbiq edilən fiziki şəxslərin gəlir vergisinin pillələrinin artırılması ilə proqressivlik səviyyəsi 2015-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə yüksəlmiş və yüksək gəlirli qruplar daha çox vergi yükü daşımışlardır.

Cədvəl 2. 2016-cı ildə əyalət və bölgələrdə fiziki şəxslərin gəlir vergisi

Newfoundland and Labrador	%7,7 vergiyə cəlb ediləbilən gəlirin ilk - 35,148CAD, %12,5 sonrakı 35,147CAD, + %13,3 sonrakı 55,205CAD, + %14,3 sonrakı 50,200CAD, + %15,3 175,700 CAD-dan yüksək gəlirlər
Prince Edward Island	%9,8 vergiyə cəlb ediləbilən gəlirin ilk - 31,984CAD, %13,8 sonrakı 31,985CAD, + %16,7 63,969 CAD-dan yüksək gəlirlər
Québec	%16 42,390CAD veya daha azı %20 sonrakı 42,390CAD, + %24 sonrakı 18,370CAD, + %25,75 103,150 CAD-dan yüksək gəlirlər
Nova Scotia	%8,79 vergiyə cəlb ediləbilən gəlirin ilk - 29,590CAD, %14,95 sonrakı 29,590CAD, + %16,67 sonrakı 33,820CAD, + %17,5 sonrakı 57,000CAD, + %21 150,000 CAD-dan yüksək gəlirlər
New Brunswick	%9,68 vergiyə cəlb ediləbilən gəlirin ilk - 40,492CAD, %14,82 sonrakı 40,493CAD, + %16,52 sonrakı 50,679CAD, + %17,84 sonrakı 18,336CAD, + %21 sonrakı 100,000CAD, + %25,75 250,000 CAD-dan yüksək gəlirlər
Ontario	%5,05 vergiyə cəlb ediləbilən gəlirin ilk - 41,536CAD, %9,15 sonrakı 41,539CAD, + %11,16 sonrakı 66,925CAD, + %12,16 sonrakı 70,000CAD, + %13,16 220,000 CAD-dan yüksək gəlirlər
Manitoba	%10,8 vergiyə cəlb ediləbilən gəlirin ilk - 31,000CAD, %12,75 sonrakı 36,000CAD, + %17,4 67,000 CAD-dan yüksək gəlirlər
Saskatchewan	%11 vergiyə cəlb ediləbilən gəlirin ilk - 44,601CAD, %13 sonrakı 82,829CAD, + %15 127,430 CAD-dan yüksək gəlirlər
Alberta	%10 vergiyə cəlb ediləbilən gəlirin ilk - 125,000CAD %12 sonrakı 25,000CAD, + %13 sonrakı 50,000CAD, + %14 sonrakı 100,000CAD, + %15 300,000 CAD-dan yüksək gəlirlər
British Columbia	%5,06 vergiyə cəlb ediləbilən gəlirin ilk - 38,210CAD, %7,7 sonrakı 38,211CAD, + %10,5 sonrakı 11,320CAD, + %12,29 sonrakı 18,802CAD, + %14,7 106,543 CAD-dan yüksək gəlirlər
Yukon	%6,4 vergiyə cəlb ediləbilən gəlirin ilk - 45,282CAD, %9 sonrakı 45,281CAD, + %10,9 sonrakı 49,825CAD, + %12,8 sonrakı 359,612 CAD, + %15 500,000 CAD-dan yüksək gəlirlər
Northwest Territories	%5,9 vergiyə cəlb ediləbilən gəlirin ilk - 41,011 CAD, %8,6 sonrakı 41,013 CAD, + %12,2 sonrakı 51,329CAD, + %14,05 133,353 CAD-dan yüksək gəlirlər
Nunavut	%4 vergiyə cəlb ediləbilən gəlirin ilk -43,176 CAD, %7 sonrakı 43,175 CAD - 54,037 %9 sonrakı 54,037 CAD, + %11,5 140,388 CAD-dan yüksək gəlirlər

Mənbə: <http://www.cra-arc.gc.ca/tx/ndvdl/fq/txrts-eng.html>, (02.02.2016)

Federal dövlətin tətbiq etdiyi fiziki şəxslərin gəlir vergisi dərəcəsi 15% ilə 33% arasında, əyalət və bölgələrin vergi dərəcələri isə 4% ilə 25,75% arasında dəyişdiyinə görə

fiziki şəxslərin gəlir vergisinin ümumi marjinal dərəcəsi 58,75% (2015-ci ildə 54,75%) olmuşdur.

4. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin gəlir bölgüsünə təsiri

Kanadada fiziki şəxslərin gəlir vergisinin gəlir bölgüsünə təsirini qiymətləndirmək üçün bəzi göstəricilərin nəzərdən keçirilməsi zəruridir. Cədvəl 3-də bütün ailə vahidlərinin quintillərə ayrılmış hər bir qrupunun orta bazar gəlirləri və orta xərclənəbilən gəlirləri (vergi və transferlər sonrası gəlirlər) göstərilmişdir. Cədvəldə verilən rəqəmlər ən üst gəlir qrupunda yerləşən ev təsərrüfatlarının 2015-ci ildə orta bazar gəlirlərinin 1976-cı illə müqayisədə 34,4% yüksəldiyini, əksinə ən alt quintildə yerləşən ev təsərrüfatlarının orta bazar gəlirinin 18,6% azaldığını göstərir. Bu azalma yalnız 1-ci quintildə deyil, orta təbəqəni formalaşdıran 2-ci (15%) və 3-cü quintillərdə (2,1%) də olmuşdur.

Cədvəl 3. Orta bazar gəliri və orta xərclənəbilən gəlirin dəyişikliyi

Qruplar	Orta bazar gəliri, 2015 sabit CAD				Ev təsərrüfatlarının xərclənəbilən gəliri, 2015 sabit CAD			
	Məbləğ (CAD)		Dəyişiklik		Məbləğ (CAD)		Dəyişiklik	
	1976	2015	CAD	%	1976	2015	CAD	%
1-ci quintil	8,600	7,000	-1,600	-18,6	27,500	30,600	3,100	11,3
2-ci quintil	58,600	49,800	-8,800	-15	65,200	71,100	5,900	9
3-cü quintil	108,000	105,700	-2,300	-2,1	101,300	112,500	11,200	11
4-cü quintil	158,100	180,300	22,200	14,0	139,800	168,100	28,300	20,2
5-ci quintil	281,300	378,200	96,900	34,4	231,700	308,900	77,200	33,3

Mənbə: Statistics Canada, CANSIM, Table 206-0031 “Upper income limit, income share and average of market, total and after-tax income by economic family type and income decile, Canada and provinces, Canada and provinces” məlumatları istifadə edilərək müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

Ev təsərrüfatlarının xərclənəbilən gəliri isə bazar gəlirlərinin əksinə olaraq 2015-ci ildə bütün gəlir dilimləri səviyyəsində yüksəlmişdir. Bu dəyişimin ən yüksək səviyyəsi ən zəngin qrupda baş vermiş və 33,3% olmuşdur. 1976 və 2015-ci illəri müqayisə edərkən zəngin təbəqənin transferlər və vergilər sonrası gəlirlərinin artması bazar gəlirlərində yaşanmış gəlir uçuşunu ilə bağlıdır.

Gəlir vergisinin ev təsərrüfatlarının gəlirinə təsirini qiymətləndirmək üçün vergi əvvəli və vergi sonrası gəlirləri bilmək və müqayisə aparmaq lazımdır. Statistics Canada-nın 1976-cı ildən 2015-ci ilə qədər sistemləşdirdiyi məlumat bazasında gəlirlər üç səviyyədə - bazar gəlirləri, vergi əvvəli gəlirlər (bazar gəlirləri+transferlər) və vergi sonrası gəlirlər (bazar

gəlirləri+transferlər–vergilər), yəni xərclənəbilən gəlirlər olaraq verilmişdir. Bu səbəbdən aşağıdakı paraqraflarda ev təsərrüfatlarının gəlirləri hər üç səviyyədə verilərək verginin gəlirlərin yenidən bölgüsünə təsiri öyrəniləcəkdir.

Kanadada yaşayan bütün ailə vahidlərinin zamanla qazandığı orta bazar gəliri Cədvəl 4-də verilmişdir. Bu cədvəldən görüldüyü kimi ilk quintil ilə ikinci quintilin bazar gəlirləri göstərilən zaman aralığında azalmışdır. Eyni zamanda sonuncu quintildə yerləşən ev təsərrüfatları bütün dövrlərdə Kanada gəlirinin ən yüksək payını özündə cəmləşdirmişdir.

Cədvəl 4. Ev təsərrüfatlarının orta bazar gəlirlərindən aldığı pay, %

	1-ci quintil	2-ci quintil	3-cü quintil	4-cü quintil	5-ci quintil
1976-1980	1,34	9,66	17,92	26,2	44,84
1981-1985	1,14	8,8	17,34	26,36	46,36
1986-1990	1,16	8,4	16,88	26,26	47,3
1991-1995	0,56	6,82	15,96	26,58	50,1
1996-2000	0,66	6,7	15,26	25,78	51,6
2001-2005	1,02	7,28	15	24,88	51,82
2006-2010	1,16	7,32	14,84	24,64	52,04
2011-2015	1,06	7,16	14,68	24,9	52,2

Mənbə: Statistics Canada, CANSIM, Table: 202-0701 və 206-0031 məlumatları istifadə edilərək müəllif tərəfindən hesablanmışdır. <http://www5.statcan.gc.ca/cansim/a47>

Cədvəl 4-də verilən məlumatlar göstərir ki, üst quintildən başqa digər dörd qrupun ümumi bazar gəlirlərindən əldə etdiyi pay 1976-cı ildən 2015-ci ilə qədər azalmışdır. Əksinə, ən yüksək son qrupun gəlirləri isə bu zaman aralığında həmişə artan tempdə yüksəlmişdir.

1991-1995-ci illər ən aşağı quintil üçün daha ağır olmuşdur. Belə ki, əhalinin ən az gəlirli 20%-i ümumi bazar gəlirlərinin yalnız 0,56 %-nə sahib olmuşdur. Əhalinin ən zəngin 20%-i isə bu dövrdən başlayaraq ümumi bazar gəlirlərinin 50%-dən çoxunu öz əlində toplamağı bacarmışdır. Başqa bir ifadə ilə əhalinin 80%-i bazar gəlirlərinin 47,8%-nə sahib olarkən, geri qalan 20% bu gəlirlərin 52,2%-ni qazanmışdır.

Cədvəl 4 gəlirlərin ilkin bölgüsünü həyata keçirən bazarın gəlirləri necə ədalətsiz böldüyünü və tənzimləməyə zərurət olduğunu aydın şəkildə ifadə edir. Bazar tərəfindən reallaşmış ədalətsiz bölgü dövlətin tətbiq etdiyi müxtəlif transfer və vergilərlə yumşaldılmışdır. Mövcud gəlir bərabərsizliyi, əvvəl transferlər vasitəsilə, daha sonra isə fiziki şəxslərin gəlir vergisi ilə tənzimlənmişdir. Ev təsərrüfatının transferlər sonrası orta gəlirləri Cədvəl 5-də göstərilmişdir.

Cədvəl 5-dən də görüldüyü kimi dövlət tərəfindən verilən transferlərindən sonra tədqiq edilən dövrlər etibarilə aşağı gəlir qruplarının ümumi gəlirdən aldığı pay artmışdır. 1-ci quintilin bazarın bölgüsü nəticəsində aldığı 1%-lik hissə yüksəldilərək 4%-ə çıxmışdır. Bu artım 2-ci və 3-cü quintilin gəlirlərində də baş vermişdir. Üst təbəqənin gəlirləri isə

azaldılmış, təxminən 45% ətrafında dəyişmişdir. Transferlərlə gəlirləri yüksəldilən aşağı təbəqənin gəlirləri vergi ödənişləri sonrası yenidən formalaşmışdır (Cədvəl 6).

Cədvəl 5. Ev təsərrüfatlarının transferlər sonrası orta gəlirlərdən aldığı pay, %

	1-ci quintil	2-ci quintil	3-cü quintil	4-cü quintil	5-ci quintil
1976-1980	4,18	10,86	17,76	25,12	42,06
1981-1985	4,54	10,62	17,3	24,98	42,54
1986-1990	4,7	10,4	16,96	24,8	43,16
1991-1995	4,5	9,96	16,44	24,74	44,32
1996-2000	4,16	9,58	15,84	24,3	46,16
2001-2005	4,14	9,66	15,6	23,76	46,88
2006-2010	4,1	9,52	15,6	23,92	46,28
2011-2015	4	9,5	15,5	24	47,5

Mənbə: Statistics Canada, CANSIM, Table: 202-0701 və Table: 206-0031 məlumatları istifadə edilərək müəllif tərəfindən hesablanmışdır. <http://www5.statcan.gc.ca/cansim/a47>

Cədvəl 6. Ev təsərrüfatlarının vergi sonrası orta gəlirlərdən aldığı pay, %

	1-ci quintil	2-ci quintil	3-cü quintil	4-cü quintil	5-ci quintil
1976-1980	4,88	11,76	18,24	25,02	40,18
1981-1985	5,26	11,62	17,84	24,82	40,48
1986-1990	5,54	11,48	17,56	24,6	40,76
1991-1995	5,42	11,24	17,28	24,68	41,36
1996-2000	4,92	10,86	16,74	24,42	43,08
2001-2005	4,82	10,68	16,44	24,06	43,94
2006-2010	4,84	10,66	16,34	24,02	44,14
2011-2015	4,6	10,48	16,3	24,2	44,48

Mənbə: Statistics Canada, CANSIM, Table: 202-0701 və Table: 206-0031 məlumatları istifadə edilərək müəllif tərəfindən hesablanmışdır. <http://www5.statcan.gc.ca/cansim/a47>

Cədvəl 6-da verilən məlumatlar, Cədvəl 4 və Cədvəl 5-dəki məlumatlarla müqayisə edildiyində, verilən dövrlərdə bütün ev təsərrüfatlarının orta gəlirinin dəyişdiyi və yenidən formalaşdığı görülür. Tətbiq edilən vergi nəticəsində ilk üç quintilin xərclənəbilən gəlirləri artmışdır. Bununla belə, 1976-cı ildən 2015-ci ilə doğru vergi sonrası orta gəlirlər müqayisə edildiyində gəlirlərin azaldığı görülür. Yəni, 1976-1980-ci illərdə ümumi xərclənəbilən gəlirdən 4,84%, 1986-1990-cı illərdə 5,54% pay alan 1-ci quintil, 2011-2015-ci illərdə 4,6% pay almışdır. Bunun əksinə, üst quintildə yerləşən ev təsərrüfatlarının ümumi gəlirlərdən aldıkları pay artmış, 40,18%-dən 44,48%-ə yüksəlmişdir. Bu isə təbii ki, eyni illərdə bazarın yaratdığı gəlir uçurumunun böyüklüyü ilə əlaqədardır. Belə ki, vergitutma ilə gəlir bölgüsü tənzimlənməyə və daha ədalətli hala salınmağa çalışılsa belə, bazarın işləmə mexanizminə zərər vurmamalı, iqtisadi fəaliyyəti əks-təşviq etməməlidir.

Cədvəl 4, 5 və 6-dan görüldüyü kimi, Kanadada vergilərin transferlərlə müqayisədə az gəlirli ev təsərrüfatlarının gəlirlərinə təsiri azdır. Bunun səbəbini Kanada tədqiqatçılarının müdafiə etdiyi fikirlərdə görmək mümkündür. Məsələn, M.Lee müdafiə edir ki, bütün vergilər nəzərə alındıqda əhalinin ən zəngin 1%-lik təbəqəsinin ödədiyi effektiv vergi dərəcəsi orta sinifin və ən alt 10%-lik təbəqənin ödədiyi effektiv vergi dərəcəsindən daha azdır. Məsələn, hesablamalara görə ən zəngin 1%-lik ev təsərrüfatının effektiv vergi dərəcəsi 1990-ci ildən 2005-ci ilə qədər 4% nisbətində azalmışdır. Vergi gəlirlərini azaldan vergi krediti və vergi güzəştləri hər kateqoriyadan vergi ödəyicisinin cibinə geri dönmüşdür. Bu nisbət az gəlirli qruplarının vergi endirimindən daha yüksək olmuş və əhalinin ən aşağı desili (10%-lik gəlir qrupu) vergi yükünün artması ilə qarşı-qarşıya qalmışdır [10].

Buna baxmayaraq əvvəlki cədvəllərdə verilən məlumatlar göstərir ki, ölkədə proqressiv vergi sistemi üst və alt gəlir qrupları arasında böyüyən gəlir uçurumunun azaldılmasında təsirli olmuşdur. Bunu sadə formada gəlir bərabərsizliyini əks etdirən P80/P20 analizində görmək mümkündür. P80/P20 analizi göstərir ki, ən alt və ən üst quintillər arasındakı gəlir uçurumu illər üzrə daraldılmışdır.

Cədvəl 7. 1976-2015 illəri arasında P80/P20 nisbəti

	1976-1980	1981-1985	1986-1990	1991-1995	1996-2000	2001-2005	2006-2010	2011-2015
Orta bazar gəliri	33,5	40,7	40,8	89,5	78,2	50,8	44,9	49,2
Transferlər sonrası orta gəlir	10,1	9,4	9,2	9,8	11,1	11,3	11,3	11,9
Vergi sonrası orta gəlir	8,3	7,7	7,4	7,6	8,8	9,1	9,1	9,7

Ev təsərrüfatının ən zəngin 20%-lik qrupunun gəlirinin ən az gəlirli 20%-lik qrupun gəlirinə olan nisbətini ifadə edən P80/P20, cədvəl 7-dən də görüldüyü kimi böyük ölçüdə azalmışdır. Bu azalmaya əsasən transferlərin təsiri olsa belə vergilərin də payı olmuşdur. 1976-80-ci illərdə üst beşlikdə yerləşən Kanada ailəsinin qazandığı bazar gəliri, alt beşlikdən 33,5 dəfə, 2011-2015-ci illərdə isə 49,2 dəfə böyük olmuşdur. Transferlərlə bu nisbət uyğun olaraq 10,1 və 11,9-a, vergilərlə isə 8,3 və 9,7-ə enmişdir. Cədvəldə diqqət çəkən digər əhəmiyyətli nüans, P80/P20 nisbətinin 1976-1980-ci illərə nisbətən 2011-2015-ci illərdə hər üç gəlir bölgüsündə artmasıdır.

Nəticə. Kanada vergi sistemində ümumi vergi gəlirlərində böyük paya (36,3%) sahib olan fiziki şəxslərin gəlir vergisi vergitutma gücü prinsipinə uyğun olaraq proqressiv olmuş və vergi yükünü adil paylayaraq ədalətli yenidən bölgünün təmin edilməsində rol oynamışdır. Belə ki, ən üst quintildə yerləşən Kanadalı ailələrin bazarın yaratdığı gəlir bölgüsü nəticəsində sahib olduğu orta gəlir çox yüksək olub, 2011-2015-ci illərdə təxminən 52,2%-ə çatmışdır. Bazarın gəlir bölgüsü nəticəsində ümumi gəlirlərin yarısından çoxunun əhalinin 20%-də toplanması, əhalinin geri qalan 80%-nin ümumi bazar gəlirlərinin geri qalan yarıdan azını

paylaşmalı olduğu mənasına gəlir. Bu isə gəlir bölgüsündə bərabərsizliyin böyüklüyündən xəbər verir. Bu vəziyyət ölkədə aparılan transfer və vergilər sonrası siyasətlə dəyişmiş və azaldılaraq 2015-ci ildə 52,4%-dən transferlərlə 47,4 %-ə, vergilərlə isə 44,7%-ə endirilmişdir. Az gəlirli quintilin ümumi xərclənəbilən gəlirlərdəki payı isə artırılaraq 2015-ci ildə 1%-dən transferlərlə 3,8%-ə, vergilərlə isə 4,4%-ə yüksəldilmişdir. Bu dəyişmələr yenidən bölgü zamanı verginin zamanla gəlir qrupları arasında gəlir fərqlərinin azalmasında əhəmiyyətli bir təsirə sahib olduğunu göstərməkdədir. Bütün bunlar fiziki şəxslərdən toplanan federal və əyalət gəlir vergisinin gəlirlərin ilkin bölgüsü olan bazarın gəlir bərabərsizliyini və ədalətsizliyini azaltmış və cəmiyyətdə rifahın təmin edilməsi üçün istifadə edildiyini göstərir.

Beləliklə, Kanadada fiziki şəxslərin gəlir vergisi ev təsərrüfatlarının xərclənəbilən gəlirlərini tənzimləyərək daha ədalətli bir səviyyəyə gətirilməsinə xidmət etmişdir.

Ədəbiyyat

1. Zeynalova Z., (2017) Vergilərin gəlirin yenidən bölgüsünə təsiri, Azərbaycanın vergi jurnalı, 1(133), s.101-112.
2. Arnold B.J., McNair D.K., Young C.F., (1987) Materials on Canadian Income Tax, Toronto, Richard De Boo Publishers.
3. Boothe P., Boothe K., (2006) Personal Income Tax and Redistribution in the Canadian Federation, Dilemmas of Solidarity: Rethinking Redistribution in the Canadian Federation, Ed.: S.Choudhry, J.F.Gaudreault-DesBiens və L.Sossin, Toronto, University of Toronto Press.
4. Brown R.D., Mintz J., (2012) The Big Picture, Tax Policy in Canada, Ed.: Heather Kerr, Ken McKenzie, və Jack Mintz, Toronto, Canadian Tax Foundation, 1-34.
5. Canada Revenue Agency, www.cra-arc.gc.ca
6. Duff D.G., (2003) Canadian Income Tax Law, Toronto, Emond Montgomery Publications Limited.
7. Fleming J., (2010) UFE Tax: A Guide to Understanding the Basics of Canadian Income Taxation, Ontario, Carswell.
8. Hogg P.W., Magee J.E., Li J., (2002) Principles of Canadian Income Tax Law, Toronto, Carswell.
9. Krishna V., (2012) Income Tax Law, Toronto, Irwin Law.
10. Lee M., (2008) Eroding Tax Fairness: Tax Incidence in Canada, 1990 to 2005, Vancouver: Canadian Centre for Policy Alternatives.
11. Sherman D.M., (1997) Canadian tax research: A practical Guide, Ontario, Scarborough.
12. Statistics Canada, <http://www.statcan.gc.ca>